

MIROSLAV MIKULÁŠEK

ROMÁN M. BULGAKOVA MISTR A MARKÉTKA A GNOSE

Cesty sovětské literatury byly od samého počátku neobyčejně dramatické a umělecky mnohotvárné. Její heroická estetika v souladu s orientací kulturní politiky postulovala především tvorbu děl obrazyjících revoluční zápas a budouvatelskou dělnost a vyzvedala je jako dominantní ideově tematické znaky a vrstvy sociálně historického procesu. Nicméně ve vývojových silokřivkách revolučního umění vznikala od samého počátku díla, která překračovala bariéry vymezeného tematickoprobémového prostoru a záběru a obrazyjela epochu v její existenciální i umělecké variabilitě a totalitě. Vedle Furmanovova Čapajeva, Serafimovičova Železného proudu, Fadějevovy Porážky, Šolochovova Tichého Donu aj. získaly v řečišti sovětské literatury své domovské právo — nejednou těžce vydobyté — novely, romány a dramata A. Grina Krysař, Královna vln, Jessie a Morgiana, L. Lunce V poušti, Město pravdy, Opice jdou!, M. Prišvina Kořen Žeň-šeň, K. Paustovského Romantikové, J. Svarce Sněhová královna, Stín aj. Lyrickoromantické polohy jejich interpretace života jako výraz tvaroslovného synkretismu uměleckého procesu rozvířaly v sovětské literatuře tvůrčí rozpětí a umocňovaly bázi realistického obrazu světa. Tuto žánrově tvaroslovnou tendenci stimulovala i progresivní ideově estetická koncepce socialistického umění období počátku třicátých let, která rozrušovala dobové tíhnutí k normativnosti a dogmatismu a vycházela z širokého pojetí kategorie uměleckého realismu, inspirovala hledání takových uměleckých forem a tvárných prostředků, jež by odpovídaly světovému názoru, životním pocitům člověka, dialektice života revoluční epochy i pohybu světového umění. Na I. sjezdu sovětských spisovatelů v r. 1934 zazněl názor, že „oproti starému realismu v obvyklém smyslu stojí takový typ poetického díla, který zachycuje epochu v jejích nejobecnějších a univerzálních aspektech a ztvárňuje je v svěbytných konkrétně abstraktních obrazech, obrazech maximálního zobecnění a současně gigantického vnitřního bohatství. Takový je např. Goethův Faust. Co do formy nejde o zobrazení konkrétního historického procesu, ale o zápas lidského ducha. Současně je Faust filozofickobásnickou koncepcí utvrzující se buržoazní epochy [...] poezie takového typu jako Faust, s jiným obsahem a tudíž i jinou formou, ale zachovávající maximální zobecnění, nepochybně *vchází* do systému socialistického realismu a tvoří v něm nejmonumentálnější formu básnické tvorby socialismu“ (N. Bucharin¹).

¹ *Vsesojuznyj s'jezd sovětskich pisatelej* (Stenografičeskij otčet). Moskva 1934, s. 502.

Dilem plně ztělesňujícím danou koncepci byl román M. Bulgakova *Mistr a Markétka* (1928—1940), kniha plná umělecké enigmatičnosti, s mocnou filozofickou klenbou, osvětlující složitou skladbou a zašifrovanou výpovědí děje světa, nalézající se doslova mezi nebem a zemí. Filozofická báze, vyústění dějové osnovy románu, jednání, názorů i pocitových vrstev galerie jeho ústředních postav — zvl. Mistra, „ducha zla a vládce stínů“ mága Wolanda, Ješuy Ha-Nocriho a Pontského Piláta — je spjata s myšlenkovými proudy dávno minulých epoch, které usilovaly o poznání smyslu světa a proměn pozemské existence člověka v toku kosmického času. Stejně jako Goethův Faust souvisí i Bulgakovův *Mistr a Markétka* svým myšlenkovým vyzněním a dějovým vyústěním s gnosí,² synkretickým filozofickým učením, systémem poznání a hnutím posledních století před n. l. a prvních tří století n. l., vzniklým na bázi východních náboženství a mytologie, intelektuálního, kulturního a duchovního odkazu antiky, raného křesťanství a židovského kacířství³ (podle názoru některých badatelů gnosticismus byl „konkurentem ‚pravověrného‘ křesťanství“⁴).

20. století nemá jako století 18. vyslovenou zálibu v „podivném a zázračném“, v „tajemství, monstrech, snu o novém stvořitelství“, neboť je to století poznamenané racionalismem VTR, ne vždy smysluplnou a moudrou snahou ovládnout, spoutat a exploatovat síly přírody. Přesto jeho dějinná kataklysmata a politické ořesy, tragédie spjaté s dvěma světovými válkami, fašismem, ideou i praxí „vůdcománie“, s projevy všeobecného zplanění a zmasovění kultury, se ztrátou duchovnosti jako následku konzumního způsobu života, vytvářela jistou půdu pro evokaci takových zaniklých myšlenkových systémů, které vedly a vedou člověka k hlubinnému poznání jsoucna, k úvahám o cestě a místě člověka ve světě, o „proměně a spasení lidského bytí“ (učení Zarathuštrovo, židovské Výroky otců, Seneka aj.). Právě gnose chtěla nalézt i dát odpověď na odvěké obecné lidské otázky: „odkud přicházím a kam jdu“, „odkud jsme a čím jsme se stali; odkud pocházíme a kde jsme se octli; kam spěcháme a z čeho jsme vykoupení, jak je to s naším narozením a jak je to s naším znovuzrozením?“ (Kléméns z Alexandrie, cit. z *Excerpta ex Theodoto*⁶); tj. gnose vedla člověka ve stopách Sokrata k sebepoznání, k obratu do vlastního nitra, který je schopen ho vymanit z moci osudových sil dějinné skutečnosti a dát mu pocit svobody a nezávislosti, přivést ho

² Jak ukazuje I. F. Belza ve studii *Genealogija „Mastera i Margarity“* (Kontekst 1978), M. Bulgakov znal, stejně jako kdysi J. W. Goethe, učení gnostiků. Seznamoval ho s ním jeho otec profesor bohoslovecké akademie v Kyjevě, ve formě kritiky ze strany církevních Otců (Irenaeus, Hippolytos Římský aj.).

³ *Gnosis* (duchovní poznání; tajné poznání, spasitelné, získané pomocí „zjevení“) — helénsko-orientální nábožensko-filozofické učení a hnutí pozdního starověku, rozšířené v posledních stoletích před n. l. a v prvních třech stoletích n. l. od Říma, přes Blízký východ, Horní Egypt až po Čínu; mísí a spojuje křesťanskou teologii, iracionalistické prvky pozdně řecké metafyziky i filozofie řecko-židovské (židovský učenec Filón Alexandrijský, asi 25 př. n. l. — 40 n. l.) i učení vycházející z chaldejsko-babylónských, perských mýtů. Nejznámější gnostičtí myslitelé Kléméns Alexandrijský a jeho mladší současník Órigenés, hlavní představitelé „heretického gnosticizmu“ — Basileidés, Valentinos, Marcion; jejich spisy, jež byly ničeny jako kacířské, se nedochovaly. Zájem o gnosi podnítil v posledních letech objev rozsáhlého souboru gnostických koptských textů koncem r. 1945 nedaleko starověkého Chénoboskia u městyse Nag Hamádí v Horním Egyptě; nález postavil „bádání o gnosi na pevný základ“ (viz Pokorný, P.: *Píseň o perle*. Praha 1986, s. 12).

⁴ Viz Trofimova, M. K.: *Filosofskije osnovy gnosticizma*. Moskva 1979, s. 28.

⁵ Viz *Kniha o Faustovi*. Praha, Mladá fronta, 1982, s. 62.

⁶ Cit. podle Pokorný, P.: *Píseň o perle*. Praha 1986, s. 23; viz i učení Zarathuštrovo: „Každý člověk, který dospěje věku 15 let, musí znát odpovědi na tyto otázky: Kdo jsem, čím jsem, odkud jsem přišel, kam se vrátím [...]“ (viz *Prameny života*. Praha, Vyšehrad, 1982, s. 132n.).

k spáse a vykoupení. Církvi potlačované nekonformní, heretické učení gnostiků, vyrostlé na půdě židovského kacířství,⁷ považovalo „stvořený svět“ za „temný, člověku cizí“, nepřátelský, „za zřídlo chaosu“; člověk je podle nich „do světa ‚vržen‘ a odsouzen k utrpení. Ve světě má svůj ‚příbytek‘, ale jeho pravý domov je ‚jinde‘. V tomto hvězdném systému je vystaven jen strachu, úzkosti, hrůzám a nejistotě, nemaje nic než svůj vztah k ‚spolučlověku‘, k bližnímu, jenž nese stejný úděl“ (Kniha o Faustovi⁸). Gnose představovala zásah do antického světa, objevovala lidské soukromí, osobní problémy, duchovní svět, lidskou duši, nitro, ukázala, že člověk prožívá i stavy úzkosti a deprese, že však — ač bloudí v chaosu světa, zmítaného bouřemi, pohromami — nepřestává hledat cestu k pravdě. K danému světu je připoután svou tělesností i částí své jedné „duše“ (psyché), druhou duší (pneuma) „nepřestává [...] toužit po spáse a naplnění“ (Kniha o Faustovi⁹). (Z gnose je podle holandského specialisty na dějiny křesťanské filozofie Gillese Quispela, jak píše R. Grebeníčková, odvoditelné „i faustovské usilování o poznání i puzení k tvorbě“.¹⁰)

V Bulgakovově Mistru a Markétce prosvítají v řadě ideově obsahových momentů myšlenkové okruhy a vrstvy gnostiků, jejich názor na svět, ať jde už o mýtus o božstvu Člověk (mesiášské zaujetí pro záchranu člověka¹¹), o ideu soteriologie (cesty k spáse), víru v nesmrtnost (Aristotelés, O duši) či o myšlenku transcendence, zakotvení jedince v nadosobní sféře, nadpozemské oblasti, tj. o touhu po úniku ze složité situace drtící jedince, úniku z „dějinné existence k metafyzické esenci lidství a z individuálního bytí k naddějinné jednotě“.¹² Při konstituování myšlenkové nálože Mistra a Markétky sehrál úlohu obrovského myšlenkového impulsu a katalyzátoru rovněž Goethův Faust, vykazující stopy idejí gnostiků.¹³ Bulgakovův Mistr nechce ovšem na rozdíl od Fausta nemožné, nepožaduje ani slávu, ani „bohatství, moc bez hranic!“¹⁴ neuzavírá „pakt s ďáblem“ z touhy po tajích vědění ani nevrší zlo a vinu na zvolené životní cestě (Faustův zločin na dvojici starých lidí Filémónovi a Baucidě). Chce prostě žít, v tichu tvořit, svobodně myslet a psát knihy, milovat ženu, s kterou ho „svedl dohromady osud“, touží naplnit svůj pozemský úděl, „dovršit dílo, splnit své poslání a stáhnout se do ústraní“, jak psali taoisté.¹⁵ Ukazuje se, že v prostředí, kde žijí a působí literáti Latunští, Berliozové, Arimanové, Lavrovičové aj., není tato prostá lidská touha snadno uskutečnitelná. Kromě toho, jak známo, „člověku je osudem povaha“ (Hérakleitos). V jádru Mistra a Markétky tkví vlastně příběh, který se v průběhu věků věčně opakuje — příběh vykořeněnosti, vyvrženosti ušlechtilého, tvůrčího člověka ze společnosti, nemožnosti po styku, setkání, střetu s ní, splynout s ní („Nic už od života nečekám, jenom abych tě mohl vidět“; „Nemám už žádná přání ani inspiraci [...], zlomili mě, je mi smutno“; „Hm,“ poznamenal Woland, „pěkně ho zřídili“).¹⁶ Mistr je vyobcován ze společnosti, v níž zažil bolest a trápení, zavržen pro svou svobodomyšlnou výpověď o světě, neboť jeho román o dávné minulosti — o Pontském Pilátovi a Ješuvovi Ha-Nocri — mohl, podle názorů jeho odpůrců,

⁷ Viz Pokorný, P.: *Počátky gnose. Vznik gnostického mýtu o božstvu Člověk*. Praha, Academia, 1968, s. 16.

⁸ *Kniha o Faustovi*. Praha, Mladá fronta, 1982, s. 63.

⁹ Viz tamtéž, s. 64.

¹⁰ Tamtéž, s. 65.

¹¹ Pokorný, P.: *Počátky gnose*. Praha, Academia, 1968, s. 8.

¹² Tamtéž, s. 14.

¹³ Viz *Kniha o Faustovi*, s. 64n.

¹⁴ Tamtéž, s. 160.

¹⁵ Viz *Prameny života*. Praha, Vyšehrad, 1982, s. 306.

¹⁶ Bulgakov, M.: *Mistr a Markétka*. Praha, Odeon, 1969, s. 257, 261, 255.

zatežkat a zneklidnit mysl čtenáře mravním příkladem „pomateného buřiče“, jak ho nazval Pilát, potulného filozofa, který zaplatil před dvěma tisíciletími životem za to, že se vyslovil proti moci a ukázal lidem cestu pravdy. Pronesl pro Piláta nepřijatelnou, kacířskou myšlenku, která byla příčinou Ješuvy tragické smrti na kříži; neboť Pilát ve strachu o vlastní postavení římského prokurátora v Judei nedokázal Ješuu omilostnit a vynést osvobozující rozsudek, byl vnitřně slabý: „Mimo jiné jsem prohlásil, že každá moc je vlastně násilí na lidu [...],“ říká Ješua Ha-Nocri v rozhovoru s Pilátem, „a že přijde doba, kdy nebude zapotřebí státu, ani císařů, ani žádné jiné vlády. Člověk vstoupí do království pravdy a spravedlnosti, kde si budou všichni rovni.“¹⁷ Tato myšlenka obráží koncepci gnostiků, kteří neuznávali „žádncu vnější autoritu“, „nechtěli uznat krále a vladaře tohoto světa“, „království boží si představovali jako říši bez donucovacích prostředků“ a byli prodchnuti „krásnou vidinou svobody, kdy všichni, kteří mají poznání, budou vládnout a stanou se králi“, takže vznikne „pokolení bez krále“.¹⁸

Je-li pro Pontského Piláta jeho vztah a jednání vůči Ješuuvi i jeho ničivý rozsudek neúprosnou „zkouškou moci“, která utrpěla mravní debakl ve střetnutí s pravdou a obnaženou lidskostí (2000 let pronásleduje Pontského Piláta svědomí a jitří pocit, že si s Ješuu Ha-Nocri kdysi „cosi nedopověděli“), pro Mistra je jeho trnitá cesta záchranou prostřednictvím pravého poznání. Mistr, stejně jako Ješua Ha-Nocri, ztělesňuje moudrost, ducha pravdy a ušlechtilosti, je obdařen tajemným věděním, poznáním, nadán schopností prohlédat jevou stránku světa, neboť „psal o něčem, co sám nikdy neviděl, ale přitom si byl jist, že to tak skutečně bylo“, tj. dobral se svým intuitivním zřením poznání jádra Ješuvy tragického příběhu, překonal nevěděni a dobral se pravdy („Já to tušil! Já to všechno tušil!“ šeptá, když vyslechne v interpretaci Ivana Bezdorného Wolandovo vyprávění o dávném příběhu¹⁹). A dobral se pravdy znamená — v duchu učení gnostiků — vymanit se z lživé existence, otroctví a stát se vnitřně svobodným („Jestliže poznáte pravdu, pravda vás učiní svobodnými. Nevěděni je otroctví. Věděni je svoboda“²⁰). Stejně jako Ješua je i on člověk s „nevinnými rukama a čistým srdcem“, jak to vyznávali gnostikové (Kléméns Alexandrijský²¹). Mistrův strastiplný příběh je obměněnou paralelou k dávnému příběhu Ješuy Ha-Nocriho, proto se v jeho životě opakuje odvěká kolize moudrého, svobodomyšlného a čistého člověka s lidmi, kteří si přisvojují moc nad druhými, osobují si právo proskribovat je a pronásledovat za jejich názory. Sepsáním románu o Ješuuvi Ha-Nocri a Pontském Pilátovi a svým způsobem života překonal Mistr „nevěděni“, došel poznání a sebezpoznaní, našel sebe sama, a — podle gnostiků — „kdo našel sebe sama, svět ho není hođen“ (Tomášovo evangelium²²). A kdo „poznal sebe sama, už nabyl znalost o hloubce všeho“ (Nag Hammádí II, s. 7, 138²³).

Bulgakovův román vypráví o bloudění člověka v labyrintu světa, o postavení tvůrčího ducha ve světě, který ho drtí, a o cestě ke spáse: pro Mistra vyobcovaného kvůli románu o Pontském Pilátovi a Ješuuvi Ha-Nocri ze společnosti (ocitl se na psychiatrické klinice s příznaky schizofrenie) není návratu do života vezdejšího. Pokud by pokračoval v arbatském sklepním bytě ve své tvorbě — nepřijatelné pro část spisovatelské veřejnosti poznamenané přetvářkou, konformismem,

¹⁷ Tamtéž, s. 26.

¹⁸ Pokorný, P.: *Piseň o perle*. Praha, Vyšehrad, 1986, s. 65, 26, 180—181, 116.

¹⁹ Bulgakov, M.: *Mistr a Markétka*, s. 121.

²⁰ Viz Trofimova, M. K.: *Filosofské voprosy gnosticizma*. Moskva 1979, s. 186—187.

²¹ Cit. podle Pokorný, P.: *Piseň o perle*. Praha, Vyšehrad, 1986, s. 244.

²² Viz tamtéž, s. 228.

²³ Cit. podle Trofimova, M. K.: *Filosofské voprosy gnosticizma*. Moskva 1979, s. 193.

parazitismem a prospěchářstvím —, opět by se mu dostalo nepochopení a zneuzná-
ní, znovu by se opakovala jeho kalvárie, zase by mu byly vráceny rukopisy, znovu
by podstupoval svou Golgatu.

Proto dochází v závěru románu k tak tajemnému „úniku“ Mistra a jeho milé,
Markětky, „z času“, k odchodu z „materiálního“, reálného světa, „relativního
bytí“ — skrze metamorfózu smrti a následné vzkříšení (pro tento svět spolu
s Markétou umírá) — a k průniku do světa jiného, do jiné formy „absolutního“
bytí (pro gnostiky „smrt“ byla „jen přechodem k dokonalejšímu způsobu du-
chovního bytí“²⁴); tam Mistra čeká vysněný „věčný dům“ s benátským oknem,
obrostlý divokým vínem a obklopený rozkvetlými višněmi, tam nalézá konečně
svůj vytoužený „věčný klid“ a svobodu a zanechává za sebou trýzeň a „hanobení
srdce“, jak by řekli gnostikové. Mistrovi se tak odchodem „z lživé existence“
a zsvěcením do „tajemství“ kosmu dostává spasení, vykoupení. Jestliže v Goetho-
vě Faustovi „vykoupen smí být pouze ten, kdo míří stále výše!“ (Faust²⁵), v Bul-
gakovově Mistru a Markétce vykoupen není ten, „kdo míří stále výše“ a vrší
přitom zlo, ale pouze člověk tvůrčí, ten, kdo v životě strádá a trpí, kdo je pro svou
moudrost, mravní hodnoty, čisté svědomí, dobrotu srdce a směřování k pravdě
pronásledován, zavrhován a kaceřován. Zde tkví vlastně myšlenkové jádro para-
lelních příběhů Mistra a Ješuy Ha-Nocriho — příběhů věčně se opakujících
v koloběhu světa.

Bulgakovovo řešení Mistrova osudu souvisí s gnosí, s gnostickou koncepcí
spasení: V dobách zesíleného tlaku moci a dějinných otřesů, zvl. v období pře-
chodu od republiky k monarchii, sílily v bezprávných masách nálady odvratu
od reality, zřeknutí se „tohoto světa“ (Kessidi²⁶). Gnostické spasení obražející
tyto nálady tudíž neznamenal boj a vítězství nad zlem, nýbrž „únik z času“,
„únik nebeskými sférami ze zkaženého světa“ (P. Pokorný²⁷) a dosažení místa,
kde „vládne pokoj a klid“ (P. Pokorný²⁸). Cílem lidské pouti životem a lidské
duše je v gnostických pojednáních bytí ve světle, pravdě, uchránění vnitřního
života, pokoj a odpočinutí, dosažení ztracené harmonie, „návrat k původní jednotě
s božstvem, s nejvyšším principem“²⁹: „Není to pokoj ve smyslu správného uspo-
řádání lidských vztahů, pokoj jako opak boje a ničení, nýbrž jako opak pohybu,
dění, jako splynutí s prazákladem bytí [...]“³⁰

Bulgakovův *Mistr a Markétka* není tedy pouze rozpoutanou románovou fantas-
magorií, hrou obrazotvornosti, fantazie v satirickém obalu, jak se domnívají
někteří badatelé.³¹ Je to především román niterně filozofický, výraz autorovy
touhy v nelehkém dějinném období po věčné spravedlnosti, pravdě, po naplnění
života. Román deziluze (*Mistr* na rozdíl od *Markětky* rezignoval na bytí v dané

²⁴ Pokorný, P.: *Píseň o perle*, s. 26.

²⁵ Cit. podle *Knihy o Faustovi*. Praha, Mladá fronta, 1982, s. 174.

²⁶ Kessidi, F. Ch.: *Od mytu k logu*. Bratislava, Pravda, Svoboda, 1976, s. 324.

²⁷ Pokorný, P.: *Počátky gnose*, s. 15.

²⁸ Pokorný, P.: *Píseň o perle*, s. 24.

²⁹ Tamtéž, s. 25.

³⁰ Tamtéž, s. 24 (viz i *Knihy Tao*. In: *Prameny života*. Praha, Vyšehrad, 1982, s. 309).

³¹ L. Janovskaja s přílišnou kategoričností označuje *Mistra a Markětku* v žánrovém ohledu za „román satirický“ (Janovskaja, L.: *Tvorčeskij put' Michaila Bulgakova*. Moskva 1983, s. 276). Dějová faktura fantasmagorie, v níž hrají úlohu satirické komponenty a pestrost tvaru, nemůže zahlušit primární romantickofilozofickou osnovu a podobu díla.

societě³²) jako výsledek konfliktu umělce, tvůrčího ducha s mocí, prohraného zápasu s pozemským zlem, jako produkt lidského zneuznání a nepochopení se však stal současně románem naděje na život tvořivý, smysluplný, na život v klidu a lásce (Markétka je zosobněním aktu lásky). Přestože život lidský nebývá zbaven hořkosti, trpkosti, nebývá prost ztrát, tragédií, zla plozeného lidmi, kterým okoralo srdce a kteří ztratili lidskou tvář a svědomí a ubližují bližnímu, v jeho prazákladu tkví nezníčitelný princip dobra. „Všechno dobře dopadne, na tom je založen svět.“³³ V této Wolandově sentenci určené Markétce, replice prodchnuté zaráthuštrovskou a gnostickou vírou v konečné vítězství sil dobra, je skryto výpovědní jádro, optimistické poselství Bulgakovova románu, tohoto ojedinělého, myslitelsky vzepjatého díla, klestičího nové cesty moderního romantickorealistickeho romanopisectví 20. století.

РОМАН М. БУЛГАКОВА МАСТЕР И МАРГАРИТА И ГНОСИС

Автор статьи стремится доказать на некоторых идейных и действительных пластах и компонентах романа М. Булгакова *Мастер и Маргарита* (1928—40), отличающегося морфологическим синкретизмом и художественной энигматичностью, что философской базис исхода его сюжетных линий, поведения, взглядов и эмоциональных слоев галереи его протагонистов (Мастера, „мага“ Воланда, Иешуа Га-Ноцри и Понтия Пилата) связан с мыслительными течениями давно минувших эпох, в частности с гносисом, синкретическим философским учением, системой познания и движением последних веков до н. э. и первых трех вв. н. э., стремившемся к познанию смысла мироздания и изменений земного существования человека в потоке космического времени: в булгаковском романе проблескивают в ряде идейно-содержательных и действительных моментов мыслительные слои гностиков, их мировосприятие, пусть дело касается мифа о божестве Человек, мечты о создании царства правды, справедливости и свободы „без королей“, идеи сотериологии или идеи трансцендентности, обоснования индивидуума в надличностной сфере, надземной области. Булгаковский роман повествует о скитании благородного человека в лабиринте света, о положении творческого духа в мире, который крушит его, и о пути к спасению, заключающемся в уходе из „материального“, реального мира, „относительного бытия“ — через метаморфозу смерти и воскресения (для земного мира вместе вместе с Маргаритой умирает) к проникновению в мир иной, в иную форму „абсолютного“ бытия, т. е. к обретению вечного покоя. Гностическое спасение, отражающее настроения неприятия действительности в среде бесправных масс в периоды давления власти, не представляло улучшение и изменение внешнего мира. а „бегство из времени“, „уход небесными сферами из испорченного мира“ (Покорный, Р.: *Письн о перле*). *Мастер и Маргарита* не только роман дезиллюзии, а роман, проникнутый гностической верой в конечное торжество сил добра над злом, надеждой на жизнь в покое и любви.

³² *Mistr* není protihráčem Wolandovým, jakým byl Faust vůči Mefistofelovi, je pasivní, zajímavá ho jen tvorba, nikoli peníze, sláva, intriky, boj s odpůrci, je citlivý, bezbranný, smířil se se stavem věci, rezignoval na život („všecko tady uvnitř shořelo a jiskry zasypal popel“); aktivní je jeho Markétka, která za něj bojuje (demoluje byt kritika Latunského), vyžádá na Wolandovi návrat svého milovaného Mistra z psychiatrické léčebny a nasycuje jeho nitro odvahou „něst společně svůj úděl“ (Bulgakov, M.: *Mistr a Markétka*. Praha, Odeon, 1969, s. 122, 327).

³³ Bulgakov, M.: *Mistr a Markétka*. Praha, Odeon, 1969, s. 340.